

Аналіз полікомпонентного потенціалу художньої спадщини В.О. Сухомлинського як засобу підготовки майбутніх фахівців до морально-творчого розвитку учнів

Оксана Барнич,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Чернігівський національний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

Підготовка майбутніх фахівців до процесу формування морально-творчого компонента особистості сучасного учня початкової школи має інформаційно-комунікативний характер. Незважаючи на прагнення максимально відобразити в освітньому просторі прогресивні технологічні новації, зміщення акцентів із проблеми використання художньої літератури у контексті розвитку морально-творчого складника особистості учня не є виправданим. Адже у цьому зв'язку відбувається переорієнтація дитини та в результаті зменшення кількості часу, що може бути використаним для інших важливих занять. Зокрема, знижується читацька активність дітей. Як наслідок, — зниження рівня розвитку мовлення, його яскравості, виразності, багатства. Тобто, виникають труднощі і з реалізацією основної мети, визначеної програмою курсу „Літературне читання”: „розвиток дитячої особистості засобами читацької діяльності, формування читацької компетентності молодших школярів, яка є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентностей ознайомлення учнів із дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення курсу літерату-

ри в основній школі” [3, с. 1]. Підходити до усунення проблеми зниження читацької активності однобоко — значна помилка. Оскільки, враховуючи недостатній рівень зацікавленості та мотивації до процесу читання, який має організовувати вчитель, необхідно шукати креативні підходи до підвищення зазначеного рівня. Зокрема, на нашу думку, важливим шляхом є аналіз полікомпонентного потенціалу художніх творів для того, щоб зрозуміти сферу впливу та максимально використати змістове наповнення у контексті становлення гармонійно розвиненої особистості учня молодшого шкільного віку.

Художню спадщину В.О. Сухомлинського було обрано не випадково, адже його твори є актуальними і для сучасних дітей, також значний їх відсоток включено до курсу „Літературне читання” (2 — 4 класи). А його науковий доробок є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Це, зокрема, дисертаційні дослідження А. Аллагулова, М. Базилевич, Н. Басіладзе, Н. Безлюдної, Л. Бондар, М. Дубинки, Л. Заліток, К. Кривошеєнко, Л. Пархети, О. Петренко, Л. Петрук, О. Сараєвої, Н. Тарапаки, Г. Ткаченко, Г. Файзуліної та ін. Окремим питанням педагогічної спадщини В. Су-

хомлинського присвячено праці багатьох сучасних учених — М. Антонця, Л. Березівської, І. Бега, М. Богуславського, А. Богуш, М. Вашуленка, Н. Дічек, Н. Калініченко, В. Кузя, М. Мухіна, А. Розенберга, В. Риндак, О. Савченко, О. Сухомлинської, В. Федяєвої, В. Хайруліної та інших.

Погляди В.О. Сухомлинського на значення художньої літератури у контексті формування всебічно розвинутої, творчої особистості аналізуються в дисертаційних дослідженнях Г. Туюкіної, Т. Остапйовської, Г. Ткаченко, І. Наливайка, Л. Пархети, Л. Заліток. Особливу увагу дослідники акцентували на керівництві дитячим читанням, вихованні школярів засобами слова у творчій спадщині В. О. Сухомлинського, аналізі теоретичної та практичної діяльності педагога з проблеми виховання школярів за допомогою слова. Було здійснено цілісний аналіз поглядів педагога на роль і значення української літератури в навчально-виховному процесі школи. Проте поза увагою залишається проблема використання полікомпонентного потенціалу художньої спадщини В.О. Сухомлинського як засобу підготовки майбутніх фахівців до морально-творчого розвитку учнів.

Мета та завдання статті полягають в аналізі полікомпонентного потенціалу художньої спадщини В.О. Сухомлинського як засобу підготовки майбутніх фахівців до морально-творчого розвитку учнів.

Формування морально-творчого потенціалу особистості учня молодшого шкільного віку має відбуватися природно та систематично. Найбільш надійним джерелом для підвищення ефективності цього процесу є використання образного, яскравого, полікомпонентного потенціалу художніх творів. Адже останнім часом читацькі інтереси дітей не є активно вираженими та залишаються у межах навчальної програми. Помітним є осучаснення списку авторів, за рахунок введення матеріалів молодих дитячих письменників. На жаль, їх творчість не завжди зрозуміла дитині, а вплив на морально-творчий потенціал та загалом на форму-

вання особистісних якостей дитини не завжди однозначний. Виходячи із вказаного, вважаємо за доцільне звернутись до літературно-творчих надбань українського письменника, педагога В.О. Сухомлинського, оскільки вони відповідають системі визначених нами критеріїв:

- емоційно-експресивна насиченість;
- образність, чіткість, та актуальність сюжетної проблематики;
- доступність для розуміння дитиною молодшого шкільного віку;
- морально-етичне наповнення змісту;
- наявність пізнавального компонента.

Аналізуючи творчу спадщину В. Сухомлинського, з метою виявлення рівня творчого потенціалу текстового матеріалу, маємо зазначити, що казки та оповідання видатного педагога є полікомпонентним багатовекторним явищем, здатним до різностороннього впливу на внутрішній світ особистості учня молодшого шкільного віку. Для більш детального з'ясування значення художньої спадщини В. Сухомлинського у контексті розв'язання проблеми розвитку морально-творчих здібностей учня початкової школи, маємо вдатися до більш детального аналізу, послуговуючись системою розроблених нами раніше критеріїв.

Емоційно-експресивна насиченість яскраво виражена у художній спадщині В. Сухомлинського. Значення емоційного насичення різноманітне, але сумарний загальний вплив безпосередньо чи опосередковано направлений на розвиток творчих здібностей молодших школярів засобами художнього слова, яскравих образів. Розглянемо конкретні випадки на прикладі фрагментів з оповідань автора: „Взяв я Сома, переніс його будку до себе на подвір'я. Смутний став Сом, але не впадав у відчай. Щоранку, йдучи до школи, даю я йому торбинку з Петровими тапочками — і він веселішає, лащить, махає хвостом. Я йду до школи, а він несе торбинку. Біля дверей беру в нього торбинку, а він так благально дивиться на мене, немов би питає: „А де ж Петро?“ До кінця уроків сидить під шкільними дверима. Коли ру-

шаю додому, знов даю Сомові торбинку з тапочками, знов собака дивиться на мене благально" [7, с.264]. У цьому оповіданні, що має назву „Хай вірить”, ми можемо спостерігати характерне для художньої творчості педагога загалом емоційне наповнення, яке спрямоване на емпатійну реакцію читача. Власне організований на означеному рівні емоційно-експресивний вплив має найбільше шансів на подальше творче вираження, співтворчість автора і читача, оскільки актуалізує попередній чуттєвий досвід дитини. Глибоким емоційно-експресивне наповнення оповідання „Хай я буду вашою, бабусю...”, що підтверджує не випадковість наших суджень стосовно творчості В. Сухомлинського загалом. Проаналізуємо епізод оповідання, для прозорішого ілюстрування висловленого: „Марійка збирається йти, а бабуся зітхає.

Чого ви зітхаєте, бабусю?

Бо ні до кого й слова промовити. Одна я однісінька...

Хай я буду вашою, бабусю, — тихо шепоче Марійка й цілує її в старечу зморщену щоку" [4, с. 58].

Вплив на емоційну сферу особистості молодшого школяра оповідань В. Сухомлинського обумовлений постійною та близькою інтеракцією педагога з учнями. Глибоке знання індивідуальних психологічних особливостей дітей позитивно сприяло оптимізації та організації процесу розвитку творчого потенціалу особистості учня. Зацитований фрагмент є свідченням зазначеного раніше. Проблема розвитку творчих здібностей учнів початкової школи опосередковано, засобами впливу на індивідуальний моральний досвід, моральний потенціал дитини реалізується і в оповіданні „Горбатенька дівчинка”. „Тридцять п'ять пар очей вплилися в незнайому дівчинку. Вона була горбатенька. Учитель затамував подих і повернувся обличчям до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки. У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивили-

ся на незнайому дівчинку і лагідно всміхалися. Учитель полегшено зітхнув" [4, с. 108]. Автор певною мірою порушує тему фасилітації інтеракції системи „здорова дитина — дитина з особливими потребами”. Оповідання сприяє проектуванню ситуації, що розглядається, та прогнозуючих дій дитини, відповідно до актуальності проблеми. Тобто учень має змогу уявити себе як на місці дівчинки, так і на місці інших дітей класу. Також має можливість створити уявну зворотну ситуацію, залежно від рівня власного емпатійного потенціалу, оцінити увесь її трагізм та невиправність. Отже, маємо стверджувати, що творча спадщина В. Сухомлинського емоційно навантажена та збагачена експресією, а це — важливий рушій, вектор розвитку творчих сил та здібностей учнів початкової школи.

Образність, чіткість та актуальність сюжетної проблематики. Відповідно до означеного критерію, маємо зауважити, що в процесі створення власних оповідань, казок видатний педагог послуговувався високообразним словом, добрав максимально чіткі та влучні звороти, вдало komponуючи їх у змістовні, цікаві сюжети, близькі за змістом для розуміння дитиною молодшого шкільного віку, а це свідчить про те, що автор був не лише неперевершеним знавцем дитячої психології, а й близьким другом, порадиником дитини. Втілював свій же заклик не опускаючись до рівня дитини, а підійматися до її рівня. Розглянемо наочно свідчення висловленого на прикладі творів В. Сухомлинського:

„Навчався в нашому класі Петро Рибалка. Був у нього собака Сом. Третій рік щодня приходив разом з ним до школи і його вірний Сом. Не тільки приходив, але й ніс у зубах торбинку з тапочками. Тапочки — на урок фізкультури в спортивний клас" [7, с.264]. Означений фрагмент оповідання характеризується незначною образністю, що зумовлено прагненням автора відобразити картину більш точно, конкретно. Проте, в результаті цілісного аналізу оповідання „Хай вірить”, має-

мо спостерігати значно вищий рівень, ніж внаслідок фрагментарного аналізу художнього твору. Стосовно актуальності, то незаперечним є той факт, що проблема та специфіка інтеракції систем „людина — природа” та „людина — людина” є актуальною для дитини молодшого шкільного віку, оскільки віковий період, про який йдеться є пов’язаним із складними процесами соціалізації — адаптації до нових умов взаємодії із соціумом, формування світоглядних орієнтирів.

Шовертаючись до проблеми розвитку творчих здібностей особистості молодшого шкільного віку, маємо зацентувати увагу на емпатійному компоненті текстового матеріалу, який певним чином апелює до індивідуального морального досвіду дитини, стимулюючи процеси оптимального функціонування уяви та спрямовуючи її в конструктивне русло, а це є запорукою стимулювання процесу розвитку творчих здібностей учнів початкової школи. Оповідання „Хай я буду вашою, бабусю...”, має подібне емпатійне спрямування:

„Марійка посидить трохи, послухає казку. Але довго сидіти не хочеться. Ваблять луки — он скільки метеликів там літає. Вабить річка — який пісочок чистий там на березі, яка вода тепла... До вечора Марійка бігає в лузі, грається, милується метеликами. А про бабусю не забуває Побігає, тоді прибіжить на бабусине подвір’я й защебече:

Я не забула, що ваша, бабусю! Тільки в лузі бігати хочеться! ”

Зацитований фрагмент оповідання дає можливість переконатися у тому, що художня спадщина В. Сухомлинського володіє значним рівнем образності, а це має позитивний вплив на процес розвитку творчих здібностей, творчого потенціалу, творчих сил дитини. Безперечно, оповідання абсолютно відповідає критерію, в контексті якого аналізується, оскільки не викликає сумніву рівень актуальності літературного твору, зумовлений специфікою комунікативних внутрішньо-соціальних процесів на основі принципів гу-

манності, співучасті. Високою образністю та значною глибиною відзначається оповідання „Блакитні журавлі”:

„Ось уже й школа. Зоя хвалиться учителеві:

Коли ми йшли до школи, у небі летів ключ блакитних журавлів. А Дмитрик каже, що вони сірі. Хіба журавлі сірі?

Учитель уважно і лагідно подивився у Дмитрикові очі:

Для тебе, Зою, блакитні... А для Дмитрика — сірі... Та не впадай у відчай, Дмитрику. Прилетять і твої блакитні журавлі” [4, с. 76].

Незаперечна наявність прийому, що виражає єдність внутрішнього стану героя зі станом, настроєм навколишньої дійсності — природи. Дієвість прийому є очевидною. Актуальність сюжетної проблематики не викликає сумнівів, адже йдеться про внутрішньосім’ейні стосунки, але не стільки у вимірі „батьки — діти”, скільки в межах рівнів взаємодії всіх членів сім’ї, особливо за умов аномального функціонування сім’ї, пов’язаного з конфліктними процесами. Оповідання вдало ілюструє результати такого впливу на психіку, внутрішній світ дитини. Проблема, яку описано в художньому творі є актуальною для нашого дослідження ще і в тому контексті, що вдало демонструє наслідки негативного впливу мікроклімату сім’ї, опосередковано, на процес розвитку творчих здібностей дитини на рівні функціонування уяви та створення нею образів різної складності, контекстуально — приземлених, конкретних, що є мотивованими ситуацією, про яку йдеться в оповіданні „Блакитні журавлі”. Отже, маємо підсумувати, що оповідання В. Сухомлинського характеризуються високим рівнем образності чіткості, є актуальними для розуміння дитиною вказаної вікової категорії.

Доступність для розуміння дитиною молодшого шкільного віку. Безперечно, оповідання В. Сухомлинського є доступними для сприймання та розуміння учнями молодшого шкільного віку, оскільки містять досить прозоро скомпонува-

ні сюжети, та є, як ми вже переконалися раніше, актуальними для дітей визначеної вікової категорії. Зокрема, у своїй художній спадщині педагог надає перевагу таким тематичним напрямкам:

- „людина — природа”;
- „батьки — діти”;
- „шкільне життя та дозвілля”;
- „знайомство дитини із світом почуттів, переживань — ситуацій вияву емпатії”.

Зрозуміло, що оповідання зазначеного наповнення та подібного спрямування доступні для розуміння дитини, адже все це дитина бачить довкола себе щодня.

Морально-етичне наповнення змісту.

Відповідність наповнення творчості В. Сухомлинського не викликає сумнівів, оскільки базується на засадах гуманізму та високоморальних категоріях. Оповідання „Навіщо кажуть „Спасибі”, як і кожне оповідання, переконує у тому, що педагог використовує найбільш сенситивний для формування морально-етичних переконань особистості віковий період із прагненням допомогти дитині самостійно зробити вибір на користь високоморальної поведінки, гуманних вчинків та суджень:

„Навіщо ви, дідусю, сказали струмкові „Спасибі”? Він же не живий, не дізнається про вашу подяку, не почує ваших слів.

Це так. Якби води напився вовк, він міг би й не подякувати. Ми ж не вовки, а люди” [4, с.167].

Не менш важлива, особливо у контексті розвитку та функціонування сучасного суспільства проблема байдужості яскраво проілюстрована в наступному оповіданні, зачитуємо його фрагмент:

„В'їхали в село і питають:

У кого пожежа?

Іванова хата горить.

Петро полегшено зітхнув і, зупинивши коней, каже:

Ну, далі не поїдемо, треба у поле вертатися.

Чому вертатися? — дивується Степан.

Та горить же не в нас, — розсудливо каже Петро. — навіщо ж час марнувати? Робота у полі стоїть.

Степан з подивом поглядає на Петра:

А ти поспішав хіба тільки свою хату рятувати? ” [7, с. 189].

Досить важливою для процесу формування морально-етичної сфери молодшого школяра є проблема турботливого ставлення до природи. Специфічною рисою педагогічної парадигми В. Сухомлинського, загалом, і художньої творчості, зокрема, є інтегративний підхід, що його побудовано на основі єдності уяви, її прогностичної функції та емпатії, або, як означає її педагог, — співучасті:

„Панас Іванович відхилив гілку, і Юрко побачив на бузковій гілці горобине гніздо. З нього виглядало п'ятеро пташенят. Голі, безпомічні вони жалібно пищали, роззявляючи дзьобики.

Вони тепер лишилися без матері. — Тихо сказав Панас Іванович. — А якби з твоєю мамою хтось таке вчинив...

Ну що ж, іди на урок, — зітхнув Панас Іванович. — Допомогти цим бідолашкам ніхто вже не зможе...

Уночі Юрко майже не спав. Йому ввижалися пташенятка, що роззявляли дзьобики і жалібно пищали, гукаючи матусю” [7, с.160-161].

Наявність пізнавального компонента.

Стосовно означеного критерію, маємо звернути увагу на те, що художня творчість В.О. Сухомлинського сприяє оптимізації процесу соціалізації особистості молодшого шкільного віку, за рахунок поглиблення знань дитини стосовно особливостей функціонування систем „людина — людина”, „людина — світ”, „людина — природа”. Збагачуючи індивідуальний досвід дитини у сфері комунікативних навичок, емпатійної поведінки, ставлення до оточуючого світу та людей в ньому, художня спадщина вченого сприяє виробленню активної життєвої позиції, виділення детермінант розвитку та функціонування мислення особистості, а це і є необхідними складовими творчого мислення загалом та творчих здібностей зокрема. Адже, як ми вже пересвідчилися раніше, однією з причин шаблонності та репродуктивності дій і мислення особис-

тості є острах продемонструвати власну неповторність, унікальність. Причиною такої поведінки є недостатня сформованість власних переконань, або ж відсутність підтримки з боку оточуючих. Саме у цьому зв'язку, вчитель має допомагати дитині самореалізовуватися, відкриваючи власні нахили, здібності.

У процесі аналізу художньої спадщини В.О. Сухомлинського, з метою визначення сутності її полікомпонентного потенціалу, ми з'ясували, що оповідання В. Сухомлинського володіють високим рівнем креативного, морального, пізнавального потенціалу, відповідають визначеним нами критеріям та чинять позитивний вплив на розвиток творчих здібностей молодших школярів, що є вкрай необхідним у контексті дослідження нашої проблематики. Отже, маємо зробити висновок, що використання та поглиблений аналіз художніх творів В.О. Сухомлинського, моделювання ситуацій, організація іншої роботи творчого характеру на уроках читання є ефективним методом впливу на процес становлення морально-творчого потенціалу особистості учня молодшого шкільного віку.

Література

1. *Заліток, Л. М.* Погляди В. Сухомлинського на місце книжки у виховному процесі школи / Людмила Заліток // Вісн.

Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки. — Черкаси : [Черкас. держ. ун-т ім. Б. Хмельницького], 2010. — Спецвип., ч. 1. — С. 165–170.

2. *Науменко, В.О.* Літературне читання : Укр. мова для загальноосвіт. навч. закл. з навч. укр. мовою : підруч. для 3-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Віра Науменко. — К. : Генеза, 2014. — 176 с.

3. *Савченко, О.Я.* Літературне читання : програма для загальноосвітніх навчальних закладів (2–4 класи) [Електронний ресурс] / О.Я. Савченко, В.О. Мартиненко, В.О. Науменко, Н.М. Колеснікова, Л.І. Лаптева. — Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/87/8793/02_lit_chit.pdf.

4. *Сухомлинський, В.О.* Казки школи під голубим небом / Василь Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1989. — 191 с.

5. *Савченко, О.Я.* Літературне читання: підручник для 2 кл. / О.Я. Савченко. — К.: Освіта, — 2012. — 160 с.

6. *Ткаченко, Г.М.* Слово як засіб духовного збагачення школярів у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / Г. Ткаченко // Наступність і перспективність у навчанні й вихованні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — Переяслав-Хмельницький, 2000. — С.158 — 159.

7. *Чиста криниця: Казки, оповідання, етюди: Для сімейного читання / Упоряд. О.В. Сухомлинська ; передм. Д.С. Чередниченка.* — К. : Веселка, 1993. — 287 с.

20.05.2014